

KONCEPT DRUŽINE PRI ROUSSEAUJU IN KANTU

Opredelevanje pojma družine kot naravne skupnosti, ki se danes pojavlja v političnem prostoru, ni nekaj novega, omejenega le na današnji čas. Do podobnih pogledov na družino in vlogo posameznih članov v njej je prihajalo tudi že v preteklosti. To se je dogajalo prav tako v kontekstu predhodnega poudarjanja pravic posameznika, njegove individualnosti in avtonomije, kot se to poskuša v današnjem govoru o družini. Koncept družine, ki sta ga razvila Rousseau in Kant, je tipičen primer takšnega opredeljevanja. Po eni strani sta bila oba vneta zagovornika pravic posameznikov do svobodnega odločanja o lastni usodi, do enakopravnih možnosti nastopanja v družbenem življenju, do enakosti pred zakoni in podobno. Toda ko sta v svojih teoretičnih razpravah zapustila širše javno področje družbenega življenja in se spustila na področje družine, so njune predhodne predpostavke zašle v protislovje. Poudarjanje sentimentalnega značaja družine kot bistvenega elementa uveljavljanja avtonomnih individuov ju je namreč vodilo v zagovarjanje patriarhalnih odnosov v družini in omejevanje družbene vloge in položaja žensk.

ROUSSEAU

V Razpravi o poreklu in temeljih neenakosti med ljudmi je najprej vpeljal argument, da izolirani in neodvisni posamezniki v naravnem stanju niso poznali in potrebovali družine. Ljudje so živeli sami vsak zase, nihče ni imel nobene lastnine, vezi med moškimi in ženskami so bile sporadične in slučajne; s kakršno lahkoto je do njih prišlo, s takšno lahkoto so se tudi razrešile. Do nosečnosti je zato prihajalo redkeje in otroci so bili prej sposobni skrbeti zase. Matere, ki so skrbele le za enega otroka, so bile to sposobne opravljati same brez pomoči drugih (npr. otrokovega očeta). Rousseau je zanimal "moralne dokaze" o obstoju družine, po katerih je moški dolžan skrbeti za tistega, ki ga je spočel in je hkrati dolžan ostati tudi pri ženski, kot je to pred njim trdil Locke. Postavil je svoj argument: "če mora biti zveza med moškim in

žensko trajna, to pomeni, da jo je takšno ustvarila narava" (Rousseau 1978:85).

V naravnem stanju za Rousseauja tako ni bilo niti zakonske zveze niti družine ali kateregakoli drugega znaka odvisnosti med spoloma. Menil je, da je bil človek takrat najbolj dober, nescbičen, da pa ni poznal niti občutkov ljubezni. Spoznal jih je šele takrat, ko je prišel v stik z drugimi ljudmi in postal od njih odvisen, še posebej, ko sta se pojavili privatna lastnina in delitev dela. "Prva občutja srca so bila posledica novih razmer, ki so v skupni naselitvi združevale moške in ženske, očete in otroke. Navade skupnega bivanja so ustvarile med ljudmi najbolj znana najnežnejša čustva, zakonsko in roditeljsko ljubezen. Vsaka družina je postala majhna družba, tembolj povezana, čimbolj so bile njihove edine vezi vzajemna zvestoba in svoboda" (Rousseau 1978: 53). Toda takoj za tem to vzajemnost že zanika, ko nakaže ekonomsko odvisnost žene od moža ter njen življenjski prostor: "Žene so postale vse bolj navezane na hišo, navadile so se na varstvo kolibe in otrok, medtem ko so jo moški zapuščali, da bi vsem priskrbeli hrano." (Rousseau 1978: 54)

Vendar pa je Rousseau v vseh nadaljnjih delih brez kakršnihkoli pomislekov opredelil družino kot naravno skupnost. Tako je že na začetku Družbene pogodbe zapisal: "Najstarejša od vseh družb in edina naravna je družinska, kajti otroci ostajajo zavezani očetu le, dokler jim je potreben za preživetje. Takoj, ko ta potreba preneha, se naravna vez prekine. Otroci, osvobojeni poslušnosti, ki so jo dolgovali očetu in oče osvobojeni skrbi, ki jo je dolgoval otrokom, dosežejo povsem enakopravno neodvisnost." (Rousseau 1978: 95)

Toda enakopravnost in neodvisnost nista bili kvaliteti, ki bi ju Rousseau v prvi vrsti želel uveljaviti v družini med vsemi njenimi člani. Rezervirani sta bili zgolj za sfero politike in javno življenje ter predvsem za tiste, ki so imeli pravico v njem sodelovati: za moške. Sin je lahko postal v odnosu do očeta (kot nakazuje gornji citat) enakopraven in neodvisen, ko so bili za to ustvarjeni pogoji, v odnosu oče-hči in mož-žena pa pri Rousseauju kaj takega nikjer ni opaziti. Ženska si je lahko pridobila svobodo le kot vdova: zanj se "svoboda kupuje le s suženjstvom, da nekega dne postaneš svoja gospodarica, moraš najprej postati služkinja" (Rousseau 1962: 16 II).

Opravičilo za takšne razlike v odnosih med družinskimi člani je Rousseau iskal v "naravnih" razlikah med moškim in žensko. Trdil je¹, da ima moški po naravi neomejene potenciale za racionalne, kreativne in podobne aktivnosti, medtem ko ženska kaj takega ni sposobna. Kot otroci se dečki in deklice med seboj veliko ne razlikujejo: imajo enak

obraz, enako postavo, enako kožo, enako barvo glasu... Toda, "ženski individui, ki teh lastnosti nikdar ne izgube, pa se nam v mnogih ozirih ne zde nikdar nič drugega kot veliki otroci. V splošnem pa ni moški kot tak ustvarjen, da ostane vedno otrok" (Rousseau 1959: 51 II). Ženskam je priznal le toliko razuma, kolikor jim ga zadostuje, da ohranijo svojo nedolžnost. Menil je, da se jim lahko razvijejo le sposobnosti za intuicijo in občutki za detajle. Predvsem pa je ženske opredelil kot nagonška in čustvena bitja². Zato jim je odrekal zmožnosti opravljanja kakršnihkoli aktivnosti, razen tistih v domačem gospodinjstvu. Le z izpolnjevanjem zakonskih dolžnosti, rojevanjem in varstvom otrok, upravljanjem s posli in drugimi gospodinjskimi opravili lahko razvijajo vse svoje sposobnosti in vrline. Glede na to ni presenetljivo, da je le ženski naložil varovanje družinskega ugleda oz. časti: zvestoba ženske "je prva dolžnost, ki povezuje družino s celotno družbo" in nedolžnost "je prva vrлина, ki ohranja vse druge,... se nanaša na naravni red" (Rousseau 1962: 335 I). Nujnost zvestobe in nedolžnosti pa se seveda nahaja v ničemer drugem kot v zagotovitlu žene možu, da so vsi otroci njegovi, njegove krvi, kar je pogoj "naravne enotnosti" in "vzajemne naklonjenosti" med družinskimi člani. Glede tega se Rousseaujeva stališča niso kaj dosti razlikovala od načel stare fevdalne družbe.

Poleg tega, da je morala biti Rousseaujeva "idealna ženska" čustvena, očarljiva, zvesta, krepostna in odgovorna žena, pa se je od nje pričakovalo, da je bila tudi sposobna, predana in požrtvovalna mati (protestantski ideal ženske). Rousseau je menil, da so dolžnosti matere neizogibno zahtevnejše od dolžnosti očetov in da prva vzgoja nesporno pripada njim, ker je dal stvarnik materam in ne očetom mleko za hrano otrokom in jih obdaril z močnejšimi čustvi ljubezni. Zato je ostro kritiziral navade, ki so se najprej uveljavile med ženskami iz višjih in postopoma tudi med ženskami iz srednjih družbenih slojev: tesno ovijanje dojenčkov v povoje, množično pošiljanje otrok k dojiljam in vse pogostejše zavračanje žensk, da bi imele po več otrok. V teh pojavih je videl izvor vsega takratnega in prihajajočega zla: usodno upadanje prebivalstva po vsej Evropi, razkroj npravstvenega reda, zamiranje življenjskih skupnosti v družinah, slabenje krvnih vezi, zaton ljubezni in porajanje egoizma. Zato je pozival ženske, naj se "uprejo v tej točki modi in kriku svojega spola... in izpolnjujejo tisto tako prijetno dolžnost, ki jim jo nalaga narava" (Rousseau 1959: 45 I), s čimer si bodo tudi zagotovile iskreno in trajno naklonjenost svojih mož, prirčno nežnost svojih otrok, javno priznanje, spoštovanje in podobno.

A čeprav je bilo materinstvo za Rousseauja najustreznejša zaposlitev za ženske, se mora to njeno poslanstvo končati, ko otrok dopolni 6-7 let. Njena vloga je omejena le na ustvarjanje pogojev za pravo učenje; na oblikovanje tistega, kar je pri otroku naravnega, na prebujanje njegovega značaja, ker "ni toliko izobrazena, da bi oblikovala ljudi" (Rousseau 1962: 176 II). Po Rousseaujevem mnenju mora to nalogo opraviti oče: "kot je mati prava dojilja, tako je oče pravi učitelj. Kdor ne more izpolnjevati očetovskih dolžnosti, nima pravice, da postane oče". (Rousseau 1959: 47-8 I)³ Vendar očetovska vzgoja ni bila namenjena vsem njegovim otrokom, ampak samo sinovom, saj so le ti potrebovali znanja, ki jih zahteva zunanji svet. Vzgoja deklic naj bi obsegala le znanja, potrebna za opravljanje aktivnosti v domačem gospodinjstvu in za oblikovanje dobrega okusa ter vrlin, kar so kvalitete bodoče idealne žene in matere. Po mnenju Rousseauja lahko to vzgojo opravlja mati ali katera od bližnjih sorodnic.

V Rousseaujevem modelu družine je tako mogoče zaslediti številne patriarhalne elemente, katerih ostrina se poskuša, če je le mogoče, omiliti s čustvenimi dodatki. Ti pa nujno ne predstavljajo najvišjih emocij, saj po njegovem mnenju za srečen zakon ni potrebna ljubezen. Dovolj sta poštenje in skladnost karakterjev, iz česar se kasneje lahko razvije nežna privrženost, ki ni nič manj ugodna in je celo trajnejša, kot je ljubezen. Zato ni težko opaziti, da njegovo zavzemanje za toplino in domačnost v družini ni cilj sam zase, temveč le sredstvo za uveljavljanje nekih drugih, višjih družbenih ciljev: izpolnjevanje državljanskih dolžnosti, npr. skozi vzrejo otrok in njihovo patriotsko vzgojo.

KANT

Zapostavljanje in omejevanje vloge ženske, za kar so se iskala oparavičila v naravnih danostih in mejah njihovega spola, je značilna tudi za miselno produkcijo I. Kanta. Podobno kot pri Rousseauju tudi pri Kantu lahko najdemo stališče, da so za ženske značilne lastnosti: privlačnost, ljubkost, prijaznost, dobrohotnost, čutnost, čustvenost, nežnost, sočutnost,...- lastnosti, ki v njihovem karakterju poudarjajo "lepoto", medtem ko se moški odlikujejo z razumom, s sposobnostmi za globoko, temeljito in dolgotrajno razmišljanje, vztrajno koncentracijo,...- lastnostmi, ki v moškem karakterju poudarjajo "plemenitost". Moški in ženska pa se med seboj ne le razlikujeta, kot je to trdil Rousseau, ampak sta po Kantovem mnenju popolnoma različni človeški vrsti, ki imata popolnoma različen značajski razvoj. Zato je

potrebno ostro razlikovati vzgojo prvih od vzgoje drugih. Kajti, drugače "se zabrišejo mikavne razlike, ki jih je sama narava začrtala med dvema človeškima vrstama." (Kant 1960: 851)

Vzgoja ženske mora biti tako že od ranega otroštva usmerjena v tisto, kar je "lepo", ki se oblikuje predvsem z lahkotnim, nenapornim in igrivim učenjem: saj "ženska ne trpi ukazov in neprijetnega pritiska. Tisto, kar stori, stori le zato, ker ji je všeč. Umetnost je v tem, da ji napravimo všeč tisto, kar je dobro." (Kant 1960: 855) Po Kantovem mnenju je nesmiselno pričakovati, da bi bila ženska sposobna dojeti temeljne resnice, zato njenega karakterja ni potrebno obremenjevati s temami in znanji, ki krepijo razum, a po drugi strani uničujejo žensko lepoto in privlačnost. Po njegovem prepričanju ženska potrebuje le toliko razuma, da zna ločiti čednosti od nečednosti in "lepo" vzgojene ženske se tako ali tako "že zelo zgodaj začnejo obnašati čednostno, so zadržane in obvladljive v starosti, ko je naša dobro vzgojena moška mladina še divja, neumna in nerodna."⁴ (Kant 1960: 851) Z najboljšo vzgojo je moč pri ženski razviti čustva ter občutenja in to predvsem tista, ki so povezana z moškim spolom⁵. Dobra ženska vzgoja ne sme temeljiti na širjenju spomina in učenju pravil, ampak na dobrih zgledih, ki krepijo moralno in zadoščajo ženski lepoti. Kajti, kakor meni Kant, ženska je le malo prikrajšana, ker nima sposobnosti dojemati zapletenih stvari, ker je bojzljiva in neprimerna za važnejša opravila, saj njene šibke točke nadomesti plemenitost moškega: "pomanjkanje načitanosti in drugih njenih pomanjkljivosti mora sam nadomestiti." (Kant 1960: 866) Šele, ko začne z leti ženska svojo lepoto izgubljati, lahko začne brati knjige in si širiti obzorje, vendar: "pri tem naj bi bil zakonski mož prvi učni mojster." (Kant 1960: 865)

S tako zarisanimi "naravnimi", "idealnimi" ženskimi in moškimi potezami Kantu seveda ni uspelo postaviti partnerske in enakopravne zakonske zveze ter nepatriarhalne družinske skupnosti. Načeloma je sicer poskušal prikazati zakonsko zvezo kot enakopravno, recipročno pogodbo med moškim in žensko: "vzajemno posedovanje njihovih spolnih sposobnosti" (Kant 1967: 82), skupnost staršev in otrok pa kot časovno omejeni paternalizem: "v tej skupnosti sledi dolžnost vzdrževanja in skrbi glede njihovega proizvoda tj. otrok..., dokler niso sposobni sami sebe vzdrževati." (Kant 1967: 85) Prepričan je bil tudi, da namen zakonske zveze kot institucije ni le vzgoja in varstvo otrok, kot je to menil Locke, ampak v prvi vrsti humaniziranje odnosov med moškim in žensko, njunih spolnih razmerij. Če ta odnos ni umeščen v doživljenjsko pogodbo, potem je ta odnos po njegovem mnenju barbarsko izrabljanje človeka kot stvari in ne kot vzajemno dajanje samega sebe in sprejemanje drugega kot osebe: "brez tega pogoja je

polteni užitek po načelu (čeprav ne vedno po učinku) kanibalski". (Kant 1967: 163) Postavil si je tudi vprašanje o tem, ali je princip enakosti med poročenima osebama prekršen s pripombo, da ženska posluša in uboga moža kot gospodarja in da ne nasprotuje njegovim odločitvam. Njegov odgovor je, da do kršitve enakosti s tem ne prihaja, dokler superiornost moža nad ženo temelji na njegovi "naravni superiornosti", "v uresničevanju skupnega interesa gospodinjstva" (Kant 1967: 84). Pravica moža, da gospodari, se lahko, kot pravi Kant, "izpeljuje celo iz dolžnosti enotnosti in enakosti glede cilja." (Kant 1967: 84) Toda v pojmih skupnega interesa gospodinjstva, enakosti in enotnosti ciljev se skriva zahteva po pasivnem sprejemanju usode, ki jo ženi oblikujejo odločitve njenega moža. Tako tudi v premoženjskih zadevah: "moškemu ni treba povedati svoji ženi, če del svojega premoženja zastavi za prijatelja v nevarnosti." (Kant 1960: 855)

Označitve, ki jih je Kant pripisoval ženski kot odvisni, podrejeni, pasivni in nezreli osebi, pa so bile v precejšnjem protislovju z njegovimi občimi moralnimi in političnimi načeli. Na splošnem nivoju se je zavzemal za pravice enakosti do svobode vseh ljudi, "vseh umnih bitij" (Kant 1981), iz česar je izpeljeval, da sklenitev ene pogodbe ne pomeni ovire za sklepanje nadaljnjih pogodb, ter je zavračal kakršnekoli oblike paternalizma in druge oblike absolutizma, ki potiskajo ljudi v pasiven, podrejen položaj.

Ko Kant opredeljuje razmerja med starši in otroki, pa je že bliže svojim načelom. S pogodbo o hišnem gospostvu v družini je očetom podeljena pravica oblasti nad odraslimi, polnoletnimi otroci⁶.

Vendar se gospodar do svojih hišnih tovarišev (s tem pojmom razumemo otroke in posle) "nikoli ne more obnašati kot lastnik (dominus servi), ker jih je pod svojo oblast privedel le s pogodbo. Kajti dogovor, s katerim se ena stran odpove cele svoje svobode v korist drugega, ki tako preneha biti oseba, je v sebi protislovna, tj. nična in neveljavna... Zato ta pogodba o hišnem gospostvu ne more biti takšne kvalitete, da bi bila njena uporaba trošenje, ..., zato ne more biti doživljenjska, ampak v vsakem primeru le za določeno obdobje". (Kant 167: 88) Kot je razvidno iz pravkar navedenih Kantovih misli, je bil položaj otrok ugodnejši od položaja žensk. Pripisane so jim bile pravice svobode, česar pa ženske po Kantovem mnenju nikoli ne morejo doseči.

LITERATURA

KANT, I.: Metafizika čudoreda, Sarajevo 1967

KANT, I.: Zasnivanje metafizike morala, Beograd 1981

KANT, I.: über das Gefühl des Schönen und Erhabenen, v Werke in Zwölf Banden, Wiesbaden 1960

Rousseau, J.J.: Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Društveni ugovor, Zagreb 1978

Rousseau, J.J.: Nova Helioza, Zagreb 1962

Rousseau, J.J.: Emil, Ljubljana 1959

Opombe

- 1 Česar ni bil sposoben dokazati drugače kot z zunanji telesnimi razlikami: "Popolna ženska in popoln moški si ne moreta biti podobna nič bolj, kot sta si v obraz... ženska se ne sme siliti, da bi bila moški, razen če je pet in pol stopinj visoka, če ima globok moški glas in brado na podbradku". (Rousseau 1962: 119 I)
- 2 To zgovorno dokazuje naslednji odlomek: "V fizičnih in takih stvareh, ki se presojujejo bolj s čustvi, se obrnite po nasvet na okus žena, dočim se boste ravnali po okusu moških v moralnih in takih stvareh, v katerih pride bolj v poštev razum. Kadar bodo žene to, kar bi morale biti, se bodo omejile na stvari, ki jih razumejo in bodo sodile vedno pravilno. Odkar pa so si prisvojile pravico, da so razsodnice o literaturi, odkar so začele ocenjevati knjige in jih po vsej sili celo same pisati, od tedaj se ne razumejo več na prav nobeno stvar. Tisti avtorji, ki sprašujejo za svet o svojih delih učene žene, so lahko vedno prepričani, da bodo dobili slab nasvet". (Rousseau 1959: 189 II)
- 3 Očetovska vzgoja je bila za Rousseauja nujna v družbi, ki človeka kvari (v mislih je imel obstoječo fevdalno družbo), v družbi (kar naj bi bila meščanska družba), ki človeka ne kvari, pa je bila zanj najprimernejša javna državljanska vzgoja.
- 4 V tej izjavi lahko odkrijemo Kantovo zagovarjanje dvojne morale. Še očitneje je to izraženo v naslednji trditvi: "pri lepem spolu sodi čistost med vrline prvega ranga, je nikoli ni preveč, če pa pri moškemu pride do prekomerne čistosti, izpade smešno." (Kant 196): 857)
- 5 Vrlina velike znanosti ženske je človek, med ljudmi pa moški." (Kant 196): 853)
- 6 Prej, dokler so otroci še mladoletni, so za njihov telesni razvoj, izobraževanje in moralno napredovanje odgovorni njihovi starši "ne le pred moralnimi zakoni, temveč tudi pred državljanskimi zakoni." (Kant 1967: 86) Ko pa otroci odrastejo, "se starši odrečejo svoji očetovski pravici zapovedovanja, kakor tudi vsaki zahtevi za nadomestilo stroškov za vse skrbi in trud, obveznosti otrok do roditeljev po končani vzgoji lahko sprejmejo le kot dolžnost kreposti, kot hvaležnost". (Kant 1967: 86)